

## SHAXS KAMOLOTI VA PSIXIK HOLATLARNING RIVOJLANISH JARAYONLARI: PSIXOLOGIK NAZARIYALAR TAHLILI

*Donayev Bahodir Tuychi o'g'li*  
*University of business and science*  
*Pedagogika va psixologiya*  
*yo'nalishi 2-kurs magistranti.*

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada inson shaxsining rivojlanishi va kamolot bosqichlari haqidagi ilmiy-nazariy qarashlar yoritilgan. Jahon va sobiq sho'ro psixologiya fanida shaxs shakllanishi, rivojlanishi, psixik holatlarning o'ziga xos xususiyatlari turli olimlar asarlari asosida tahlil qilinadi. L.S.Vigotskiy, L.I.Bojovich, E.Shpranger, A.Maslou kabi psixologlarning shaxs rivojlanish bosqichlari va motivatsion yondashuvlari ko'rib chiqilgan.

**Kalit so'zlar:** shaxs kamoloti, rivojlanish nazariyalari, motivatsiya, psixik holatlar, L.S.Vigotskiy, L.I.Bojovich, psixologiya tarixi.

**Abstract:** In this article, the scientific and theoretical views on the development and stages of maturity of the human personality are covered. In the science of world and ex-shura psychology, personality formation, development, specific features of mental states are analyzed based on the works of various scientists. The stages of personality development and motivational approaches of psychologists such as L.S. Vygotsky, L.I. Bojovich, E. Shpranger, A. Maslow are considered.

**Keywords:** personality development, theories of development, motivation, mental states, L.S. Vygotsky, L.I. Bojovich, history of psychology.

Jahon psixologiyasi fanida shaxsning kamoloti, uning rivojlanishi to'g'risida xilma-xil nazariyalar yaratilgan bo'lib, tadqiqotchilar inson shaxsini o'rganishda turlicha pozitsiyada turadilar va muammo mohiyatini yoritishda o'ziga xos yondashishga egadirlar. Olimning talqiniga binoan, go'daklik hayvonlarga xos taraqqiyot pallasini qaytarishdan boshqa narsa emas. Bolalik davri esa qadimgi odamlarning asosiy mashg'uloti bo'lgan ovchilik va baliqchilik davriga aynan mos keladi. 8-12 yosh oralig'ida o'sish davri o'smiroldi yoshidan iborat bo'lib, yovvoyilikning oxiri va sivilizatsiyaning boshlanishidagi kamolot cho'qqisiga hamohangdir. O'spirinlik esa jinsiy etilishidan (12-13) boshlanib, to etuklik davri kirib kelgunga qadar (22-25 yoshgacha) davom etib, u romantizmga ekvivalentdir. S.Xolning talqiniga qaraganda, bu davrlar "bo'ron va tazyiqlar", ichki va tashqi nizolar (konflikt)dan iborat bo'lib kechishi davomida odamda "individuallik tuyg'u"si vujudga keladi. Shaxsni rivojlanishining ushbu nazariyasi o'z davrida bir talay tanqidiy

mulohazalar manbai vazifasini o'tadi, chunki inson zotidagi rivojlanish bosqichlari filogenezni aynan takrorlamaydi va takrorlashi ham mumkin emas.

E. Shpranger, K. Byuler, A. Maslou va boshqalar personologik nazariyaning yirik namoyondalari bo'lib hisoblanadilar. Sobiq sho'ro psixologiyasida rivojlanishi muammosi L. S. Vigotskiy, P. P. Blonskiy, S. L. Rubinshteyn,

A. N. Leontev, B. G. Anan'ev, L. I. Bojovich singari yirik psixologlarning asarlarida o'z aksini topa boshlagan.

Sobiq sho'ro psixologiyasining yirik namoyondasi, L.S.Vigotskiyning shogirdi L.I.Bojovich shaxs shakllanishini muayyan davrlarga bo'lishda motivlarga asoslanadi, shuning uchun bu yondashuvni motivatsion deb yuritish mumkin.

L.I.Bojovich mulohazasiga binoan, shaxsning shakllanishi ushbu darajalardan iborat:

1. birinchi bosqich-chaqaloqlik-tug'ilgandan to 1 yoshgacha,
2. ikkinchi bosqich-motivatsion tasavvur - 1 yoshdan 3 yoshgacha,
3. uchinchi bosqich - "Men"ni anglash davri - 3 yoshdan 7 yoshgacha,
4. to'rtinchi bosqich-ijtimoiy jonzod ekanligini anglash davri - 7 yoshdan 11 yoshgacha,

5. beshinchi bosqich:

- a) o'z-o'zini anglash davri - 12 yoshdan 14 yoshgacha,
- b) o'z o'rnini belgilab olish (topish) davri - 15 yoshdan 17 yoshgacha.

Shaxsning o'zini-o'zi baholash u hammaning o'rtasida bildiradigan fikr ham, samimiy ravishda o'zi haqida nimani o'ylashi bilan ham belgilanmay, balki muntazam ravishda o'ziga nisbatan qanday harakat qilishi bilan belgilanadi.

Agar inson unga e'tiborsizlik qilishlariga o'ta hissiyotli bo'lsa, agar u zaifliklari namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan vaziyatlardan qochishga zo'r berib urinsa, uni ish qobiliyatini yomonlashtiradigan darajagacha orzularga berilsa, uning o'ziga ishonmaslik xususida xulosa chiqarish mumkin. Va aksincha, hatto inson juda kamtar bo'lib tuyulsa-da, o'ziga o'zi ancha yuqori baho berishi to'g'risida hukm chiqarish imkonini beradigan mezonlar ham mavjud bo'lsa, u atrofdagilarni haqoratlamay, o'z nuqtai nazariga amal qiladi; agar boshqalar u bilan rozi bo'lmasalar unchalik xafsalasi pir bo'lmaydi; u muvaffaqiyatsizlikka uchraganda o'zini-o'zi oqlamaydi va umidsizlikka uchramaydi. U boshqa odamlarga hurmat bilan munosabatda bo'ladi va boshqalardan o'ziga nisbatan salbiy fikrni kutib o'tirmasdan va maqtovlarni rad etmay, qo'ldan kelganicha boshqalarga yordam berishga intiladilar.

Ong holati sifatida u sezgi, xohish, emotsiya, bilish jarayonlari, fikrlar, qarorlar va niyatlarni tushunadi. Psixik holat tushunchasining keyingi rivojlanishi rus psixologiyasining taraqqiyoti bilan bog'liq. Bu sohadagi eng birinchi ilmiy ish O. A. Chernikovaning 1937 yilda bosilib chiqqan maqolasi bo'lib, u sportchining startdan oldingi hissiy holatlarini o'rganishga bag'ishlangan edi. Shundan so'ng sport

psixologiyasida psixik holatlar A. S. Puni, F. S. Yegorov, V. V. Vasilev, Ya.B. Lextman, K. M. Smirnov, V. F. Spiridonov, A. N. Krestovnikov va boshqalarning ishlarida o'rganildi. V. A. Ganzenning fikricha, 1964 yilda N. D. Levitovning "Odamning psixik holatlari haqida" nomli kitobi nashr etilishi bilan bu muammoni o'rganish tarixida yangi davr boshlandi. Shundan so'ng psixologiya psixik holatlar, xususiyatlar, jarayonlar haqidagi fanga aylandi. N. D. Levitovning fikricha, "psixik holat inson xulq-atvori va faoliyatining muayyan vaqt oralig'idagi yaxlit tavsifi sifatida aks ettirilayotgan predmet va hodisalarning ta'sirida vujudga keladigan shaxs xususiyati va holatidir".

Psixik holatlarni tasniflashda har xil yondoshuvlar mavjud. Ularga ko'ra aqliy, emotsional, irodaviy faoliik va passivlik, stress, ko'tarilish, o'zini yo'qotib qo'yish, to'yinish, kutish, yolg'izlik va boshqalarni ajratish mumkin. Umumlashganlik darajasiga ko'ra holatlar umumiy, turga xos va individual bo'lishi mumkin. Masalan, holatlarlarning tavsificha ularning sub'ekt tomonining anglanganlik darajasiga bog'liq. P. K. Anoxinning fikricha, mazkur xususiyatlar ichida eng muhimi insonning munosabatlaridir. Holat tarkibida inson ongi va o'z-o'zini anglash darajasini bildiradi. Ong xususiyati sifatidagi munosabat - borliqqa bo'lgan munosabatdir. O'z-o'zini anglash tavsifi sifatida - o'zini boshqarish, nazorat qilish, baholashdir.

Holatning tavsifi va parametrlari bilan bir qatorda uning funksiyasi (vazifalari)ni ham ko'rsatish mumkin. Ular ichida eng muhimi sifatida: a) boshqarish (regulyatsiya); b) alohida psixik holat va xususiyatlarni birlashtirish (integratsiya) vazifasini ko'rsatish mumkin. V. I. Chirkov diagnostik maqsadlarda psixik holatlarga ta'sir etuvchi beshta omil borligini ko'rsatadi. Ular: kayfiyat, muvaffaqiyat ehtimolligini baholash, motivatsiya, tetiklik darajasi va ishga munosabat. Bu beshta omilni u uch guruhga birlashtiradi: motivatsion undovchi (kayfiyat va motivatsiya), hissiy baholovchi (muvaffaqiyat ehtimolligini baholash va ishga munosabat), faollashtiruvchi quvvatlantiruvchi (tetiklik, bardamlik darajasi).

O'zining dinamik tabiatiga ko'ra psixik holatlar jarayonlar va xususiyatlar o'rtasidagi oraliq o'rinni egallaydi. Ma'lumki, ba'zi psixik jarayonlar (diqqat) ayrim holda shaxsning holati sifatida ham qaraladi. Xususiyatlar mohiyatini tushuntirishda psixik holat tushunchasidan foydalanish xususida A. O. Proxorov shunday deydi: Xarakter xislatini tushunish uchun, eng avvalo, vaqtinchalik holatlarni tahlil qilish, tushunish kerak bo'ladi. Shundan keyingina uning xarakter tarkibidagi barqarorligi va mustahkamligi haqida fikr yuritish mumkin".

#### **Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:**

1. Выготский Л.С. Психология развития человека. — Москва: Педагогика, 1984.
2. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. — Москва: Просвещение, 1968.

3. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека. — Москва: Наука, 1964.
4. Спрангер Э. Психология юности. — Санкт-Петербург: Питер, 1999.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. — Москва: Республика, 1997.
6. Прохоров А.О. Психология психических состояний. — Москва: Издательство МГУ, 1999.